

Dokumentärt om Finlands ödesstrid

Av *Olof Santesson*

Stefan Forss: *Tali-Ihantala 1944 – film och historia*, Schildts 2007. Även på bio: *Tali-Ihantala 1944 – slaget om Finland*, regissörer: Åke Lindman och Sakari Kirjavainen.

Avgörandet skedde nordost om Viborg. Med avvärjningssegern sommaren 1944 mot en sovjetisk militär övermakt säkrade Finland sitt demokratiska statskicks, på köpet fick Sverige en skyddad ställning. Striderna vid byarna Tali och Ihantala, med 50 000 finska soldater mot 150 000 ryska, är den största drabbningen i nordisk krigshistoria. Går det verkligen att dokumentäriskt skildra ett sådant fältslag på mindre än tvåhundra sidor respektive i en spelfilm på knappt två timmar?

Svaret får kanske var och som ser filmen om Tali-Ihantala och/eller läser boken själv ge. På duken slösas det med skrällande effekter. Smärtsamma bilder av lidande människor bestyrker att krig är ett helvete. Filmiskt är det frågan om en kraftansträngning, där bland andra intressenter Kungl Krigsvetenskapsakademien har varit med som sponsor och hedersledamoten Carl-Olov Ternryd oförtröttligt arbetat med svenskt bidrag till finansieringen.

Den som har trotsat problemen och

försökt att gestalta människorna i ödesstriden för drygt sextio år sedan är forskaren Stefan Forss, kallad ledamot av Akademien. Hans var idén om en filmisk skildring av det dramatiska slutet på Finlands fortsättningskrig mot Sovjetunionen 1941–1944, dessa år som medkrigförande med Tyskland.

Tillsammans med författaren Benedict Zilliacus skrev Forss så manus till *Tali-Ihantala 1944*, och han utkommer nu med en bok om både verkligheten bakom snabba filmklipp och förhistorien till filmarbetet.

Det ledde, som många numera vet, till två filmer. *Framom främsta linjen* bygger framför allt på kulturgiganten Harry Järvs erfarenheter som ung djärv plutonchef i ett svenskspråkigt finländskt regemente under fortsättningskriget. Filmen avslutades med den framgångsrika finska försvarsstriden i juni 1944, vid Tienhaara i Viborgs västra utkanter. Det var när den sovjetiska krigsledningen här misslyckades med att gå rakt mot Helsingfors som den satsade sina

starkaste kort på att istället bryta igenom i öster vid Tali.

Viborg, Finlands andra stad, hade fallit i sovjetarméns händer den 20 juni efter ett sammanbrott av en nyinsatt finländsk brigad, och utrikesminister Molotov krävde ovillkorlig kapitulation. Dittills hade allt gått som Stalin hade räknat med i det sovjetiska storanfallets inledning den 9 juni – tre dagar efter de västallierades landstigning i Normandie. Redan två dagar före Viborgs fall hade de segerrika truppers chef, Leonid Govorov, belönats med befordran till marskalk efter det att tre finska försvarslinjer hade genombrutits.

Hur Finland hade låtit sig överraskas av det sovjetiska anfallet hör till de mest diskuterade frågorna i landets militärvetenskapliga forskning och debatt kring Marskalken av Finland Carl-Gustaf Mannerheims krigsföring. Man hade haft tiden från hösten 1941 på sig att befästa Karelska näset, sedan väl Mannerheim hade satt stopp för en framträngning till Leningrad. Men alltför litet hade gjorts, och det skällningskriget hade inte befordrat truppers kondition.

Trots att den finska krigsledningen var medveten om att Tyskland höll på att förlora kriget låg mer än hälften av den finska arméns starkaste enheter kvar borta vid Svir och andra avsnitt i Fjärrkarelen, där Mannerheim ville behålla en pant inför en kommande ofrånkomlig uppgörelse med Sovjetunionen.

Mot en väldig sovjetisk övermakt av stridsvagnar, artilleri, raketer och flyg, ja allt, hade försvararna inte en rimlig chans

på de mest öppna och svår försvarade avsnitten närmast Finska viken. De främsta förbanden bröt samman i ett inferno av dånande granater, krevader och förblindande rök.

Märkvärdigt förutseende är ändå den chef som mitt i den stora flykten, i folkmun kallad ”språngmarschen genom Näset”, sänder fram några fjärrpatruller. Deras uppgift: att bakom de framryckande sovjetförbanden försöka klara ut fiendens förhävanden.

Några dagar har gått, finska armén sviktar och segervissa sovjetsoldater trycker på. I motsatt riktning mot de flyende rör sig en liten lastbil. Den lämpar av fyra man, som sedan bara meter från de framryckande ryssarna tar skydd i skogen för att påbörja sin flera veckor långa spaning.

Här börjar Stefan Forss bok liksom filmen. I arton kapitel skriver han om händelser på duken fram till dess att vapnen äntligen tystnar och Finland i september 1944 förbereder ett vapenstillestånd med Sovjetunionen.

Med de två timmars speltid som den finländska filmbranschen yrkade på är det givetvis endast en bråkdel av krigshändelserna som kommer med. Mer än hundra skådespelare har likafullt varit engagerade och enligt uppgift 2 500 statister liksom merparten av de krigstida fordon som fanns tillgängliga i Finland, inklusive krigsbyten.

De fåtaliga finska stridsfordonen spelar också en central roll hos både Forss-Zilliacus och regissörerna Åke Lindman-Sakari Kirjavainen, något kanske till förfång för

bilden av andra förbandsinsatser. Finlands armé 1944 var – liksom Sveriges – en fotmarscherande infanteriarmé.

Under en ryktbar chef, generalmajor Ruben Lagus, fanns ett undantag, en ”pansardivision”, bestående av en jägarbrigad och en pansarbrigad med från början tjugotalet tyskbyggda stormartillerivagnar, alltså stridsfordon utan rörliga torn, ett antal obsoleta klena stridsvagnar och en handfull erövrade sovjetiska vagnar. Divisionen hade strax före det sovjetiska storanfallet flyttats från Fjärrkarelen och lagts i reserv på Näset.

Två av jägarbrigadens bataljoner och ett par kompanier stormartillerivagnar kastades in när sovjetarmén på femte dagen bröt

igenom där de finska stamberna inte hade väntat sig att detta skulle ske. Det är dessa fåtaliga finska enheter filmbesökaren ser i de första dånande stridsscenerna, och man möter dem igen ett par veckor senare när finnarna har pressats tillbaka till området kring Tali.

Lagus’ bataljoner utgörde de första brandkårsenheterna, men förstås inte de enda.

Under ledning av den av Mannerheim snabbt insatte befälhavaren generallöjtnant Lennart Oesch, han skymtar i ett par bilder, bedriver de finska förbanden

på ömse sidor det förlorade Viborg ett påfallande aktivt försvar. Som den underlägsna parten ligger man inte och väntar i motståndsnästen utan går till attack så snart det någonsin är möjligt.

Att detta alls visade sig möjligt vittnar om en enastående finländsk försvarskraft. Till och med under den panikartade inledningen undgick finska bataljoner att bli inringade. Det är en prestation som bland annat poängteras av Forss.

Förband skingrades, hela divisioner försvann från fronten, men mer märkvärdigt är att så många sargade bataljoner och kompanier likafullt inte bara fortsatte att strida utan även gång på gång gick anfallsvis tillväga. Flyende under till synes total

upplösning kunde i allmänhet samlas och föras tillbaka till frontuppdrag; mat och några timmars sömn gjorde under.

För en svensk betraktare är det något särskilt med stridshandlingarna i en terräng som de flesta av oss känner, från värnplikten eller från svamputflykten. Man kan också leka med frågan om hur en svensk härförare, säg Axel Rappe, skulle ha opererat om tyskarna mot förmodan hade angripit oss över norska gränsen.

Finnarna går således till anfall – för att blott alltför snabbt tvingas till reträtt. I sin bok klargör Forss agerandet i enskilda fall, men den som enbart ser filmen undgår knappast att förvirras. Efter föreställningen medger många att inslag är svårbegripliga för dem som saknar kunskaper om fortsättningskriget. Men det är knappast sant. Utan bokens beledsagande text är åtskilligt i denna dokumentär dessvärre rätt oklart för nästan alla.

Man inser lätt vilka svåra avvägningar som har lett till det slutliga urvalet för manusförfattare och filmare. De har avkrävt en snarast orimlig sovring och fått offra mycket för att dokumentera annat. Frågan är om de inte skulle ha gett upp några scener till för att i stället vila litet längre i dem som blev kvar. Filmen är något omständlig i raden av förtexter men missar förvånande nog pedagogiken med kartor som illustrerar vad som händer eller skall hända på platsen. Här kunde modern grafik ha hjälpt mycket.

Raden av snabbt brutna infanterianfall är hur som helst viktigare än man möjligen kan förstå av filmen. Forss pekar på att

även misslyckade motangrepp bromsar de sovjetiska förbanden, tvingar dem att starta på nytt. Sedan kan man förstås fråga sig om någon annan än Lagus skulle ha försökt sig på att med en handfull försvagade och utmattade bataljoner innesluta tre av motståndarens bästa divisioner i en jättemotti. Uppgiften var omöjlig – men det skilde bara en kilometer mellan finska spjutspetsar från två håll innan de fick ge upp.

Stridstekniskt är det anmärkningsvärt hur ofta både pansar och infanteri binds till smala skogsvägar. Fram till stridskontakt går pansarfordonen på kolonn för att sedan gärna strida parvis. Sovjet får inte ut något avgörande av sitt enorma övertag. Efter ett genombrott vid Tali den 25 juni har angriparen svårt att manövrera i ett landskap av skogar och moras.

Under de avgörande dygnen i början av juli har finska trupper äntligen kunnat samlas till ett sammanhängande försvar, med generalmajoren Vihma som ledare på det hårdast ansatta avsnittet vid Ihantala. Försvarens har till sist fått gott om handburna tyska pansarvärnsvapen (av vilka många låg kvar i förråden när de bäst behövdes).

Under denna slutfas kommer inte endast det finska och det tyska flyget till sin rätt utan även artilleriet, som dessförinnan har haft stora svårigheter att understödja under den inledande stora flykten. Filmen visar ett dramatiskt ögonblick när löjtnanten Holmström kommer fram till fronten med sin eldledningsgrupp och i sista stund får radiosamband för att utlösa spärreld. (Någon linjebyggnad blir inte aktuell, träden

klarar inte den sovjetiska eldstormen.)

I slutskedet understöds trettio frontbataljoner av mer än tjugo artilleribataljoner (i Finland kallade sektioner). På ett begränsat avsnitt är det nästan i stormaktsklass – möjliggjort bland annat genom ett eldledningsförfarande som så sent som 1943 hade revolutionerat det finska artilleriet.

Avväjningssegern, undret vid *Ihantala*, har sin främsta förklaring i finsk ledningsförmåga och beslutskraft. Efter svåra förluster bröts till sist den sovjetiska anfällsförmågan. I sin analys bedömer Forss att alltför mycket av offensiven hade hängt på en handfull gardesdivisioner. Andra delar av den sovjetiska övermakten bestod av förband som mest kunde användas som ockupationstrupp efter den väntade segern.

Kriget fortsatte ytterligare flera veckor, medan de finska trupperna i Östkarelen drog sig undan angriparna. Fler avväjningssegrar krävdes innan Stalin gav upp. Forss argumenterar övertygande för att det av Moskva anförda behovet av kraftsamling söderut mot tyskarna mest var ett svepskäl. Sovjetarmén hade misslyckats, men det trupptillskott från de finska fronterna som nu frigjordes var med sovjetiska mått blygsamt.

Kritiska iakttagelser om filmen till trots imponerar ambitionen och satsningen på dokumentation. Liksom den första berättelsen är tvåan minutiöst noggrann med korrekta detaljer. Veteraner och dagens experter har verkat sida vid sida. Här skall inte få finnas någon felaktighet när det gäller vare sig strid eller klädsel.

Bataljonschefen von Essen uppträder med en lysande gul kragsspegel. Visst, han är ju kavallerist. Artilleristen Holmström och hans mannar har förstas röd kragsspegel, pansarsoldaterna svart, infanteristerna grönt. Parentetiskt kan vi finna det överraskande med att så många av andra världskrigets soldater uppträdde med färggranna uniformsinslag; sånt verkar idag föga fältmässigt.

Forss textsidor fyller i sådant som i filmen flimrar förbi. Scenen där kapten Laxén omsorgsfullt rakar sig och avslutar med en skvätt rakvatten antyder en chef som skiljer ut sig från sina slitna soldater, även om strävan efter personlig puts nog inte i alla lägen är något helt väsensskilt från krig och strid på liv och död.

Men det är först av boken man får klart för sig att Laxén som ny bataljonschef inte precis var populär. Desto mer intressant är hur han leder spillrorna av sitt förband undan hotande inringning med ett ansträngande återtåg genom kärrmarker. Här återfinns Orvar Nilsson och andra ur det sammansmälta svenska frivilligkompaniet i några förmodligen starkt nedkortade scener.

Det enorma arbetet som krävdes för att föra projektet *Tali-Ihantala* i hamn, idémässigt, konstnärligt och finansiellt, får också sin fulla beskrivning av Stefan Forss. Tunga namn knöts till arbetet, såsom förre finske överbefälhavaren, amiral Jan Klenberg, och många engagerade sig i vad som snarast växte till en nationell manifestation.

Författaren ger även litet mer bakgrund

till *Framom främsta linjen*. Här tecknar han inte minst en huvudperson i försvaret av Tienhaara, Allan Finholm, vars enastående personliga insats omvärlden tidigare inte har gett full rättvisa åt.

Satsningen innebar något av en chansning. *Framom främsta linjen* hade inte blivit någon odelad kritiksuccé i Finland. Ett problem var nog att den framför allt handlade om ett finlandssvenskt förband. I *Tali-Ihantala* intar däremot de finskspråkiga förbanden huvudrollen, även om exempelvis Laxéns svensktalande bataljon har en viktig roll.

I Sverige framstår nog *Tali-Ihantala* som mer svårbegriplig än *Framom främsta linjen*, särskilt som där saknas en för handlingen bärande huvudroll. Stockholms filmkritiker var njugeta med utrymmet. Anmälaren i *Svenska Dagbladet* uttryckte

sig direkt fientligt: ”Det finns ingen större anledning att se denna ofokuserade dramadokumentär om striderna där finnarna gratulerar sig själva till visad tapperhet. Den klargör just ingenting.”

Nej, någon svensk kritiker- och/eller publiksuccé har inte varit att räkna med. Men i varje fall för svenskar med historiskt/säkerhetspolitiska perspektiv, inom förvaltning, näringsliv och försvarsväsen, väcker filmen om Tali-Ihantala helt säkert respekt och minnen om det utsatta landets betydelse för det skyddade. Med sin bok om den avgörande avväjningssegern ger Stefan Forss nya pusselbitar till förståelsen av även Sveriges historia.

Olof Santesson var utrikesredaktör i *Dagens Nyheter* 1973-1998. Han är ledamot av KKrVA